

INNBERETNING TIL RIKSANTIKVAREN
om de
arkeologiske undersøkelser på
ULSTEIN GAMLE KIRKEGÅRD
sommeren 1974

Formålet med de arkeologiske undersøkelser på Ulstein gamle kirkegård var å gjenfinne og blottlegge fundamentene for den middelalderske steinkirken som sto der fram til 1847/49. Arbeidet ble utført etter oppdrag fra Ulstein Rotaryklubb, og det inngår i forberedelsene til en parklegging av den gamle kirkegården. Undersøkelsene ble ledet av undertegnede, og de ble utført i tiden 24/6 - 10/8. Den øvrige arbeidskraft besto av 4 skoleungdommer fra Ulsteinvik.

Den gamle middelalderkirken på Ulstein var av et beskjedent format, og tidlig var den blitt for liten i forhold til menighetens størrelse. Alt på 1600-tallet var den derfor blitt utvidet med et trefilbygg på skipets søndre side, og dermed var plassmangelen avhjulpet for en tid. Men i forrige århundrede var kirken igjen blitt for liten i forhold til sognefolkets antall, og etter at den var blitt rammet av et lynnedslag høsten 1847, fant man det lite hensiktsmessig å reparere skadene. I stedet gikk man inn for å bygge en ny og større trekirke. Dette vedtaket førte da til at den gamle kirken ble revet, og storparten av steinmaterialet havnet senere i kirkegårdsmuren. Men den nye trekirken ble bare stående i kort tid. I 1878 ble den flyttet til Ulsteinvik, og kirkestedet har siden ligget øde. Det har likevel vært gjenstand for et visst vedlikehold, og i 1969 reiste Ulstein Rotaryklubb en minnebauta på kirkegården.

Ifølge den muntlige tradisjon skulle begge de to kirkene ha stått på akkurat det samme sted, og arbeidet ble innledet med graving av et sett søkegrøfter i og omkring de enda synlige tuftene etter trekirken. Men konkrete spor av den eldre bygningen ble ikke påtruffet, og innen relativt kort tid ble det endelig fastslått at middelalderkirken måtte ha ligget et annet sted på kirkegården. Når en da tar i betraktning at trekirkens fundamenter består av rullestein og annet tilfeldig steinmateriale, og ikke av stein som kan ha hørt hjemme i gamlekirken, er det i det hele tatt et spørsmål om ikke steinkirken er blitt stående inntil nybygget var ferdig.

Under vestre del av trekirken ligger det for øvrig en stor fylling av åkerstein. Den ble ikke gransket på noen spesielt inngående måte, men da det finnes en rekke forhistoriske gravminner i området omkring kirkegården, er det nærliggende å gjette på at man her står overfor restene av en utplanert gravhaug. Ved en senere anledning bør man derfor grave ut en del

av steinfyllingen for å få avklart om denne gjetningen kan ha noe for seg.

Etter at de innledende undersøkelserne ikke hadde brakt oss på sporet av middelalderkirken, ble det tatt opp et nytt sett søkegrøfter et stykke øst for trekirketuften, og her kom vi med en gang i kontakt med den bygning vi søkte. De middelalderske fundamentene lå like under torvdekket, men de var blitt meget sterkt ødelagt av graver fra trekirkens tid, og da en manglet helt sikre opplysninger om kirkens størrelse, var det nødvendig å gå til relativt vidtgående utgravninger for om mulig å få fastslått dens form og utstrekning.

Men til tross for at alle de bevarte fundamentrester ble avdekket, og at områdene mellom og omkring dem ble nøye gransket, er det umulig å rekonstruere alle deler av grunnplanen på et rent arkeologisk grunnlag. Ved hjelp av enkelte opplysninger i det skriftlige kildematerialet bør en likevel kunne danne seg et noenlunde brukbart bilde av kirkens utseende. Men den rekonstruksjonsskissen som er presentert her, er ikke blitt sammenholdt med hele kildetilfanget, og den bør derfor bli gjenstand for ytterligere kontroll for man eventuelt kan begynne å feste lit til den.

Innen og utenfor kirkens antatte veggflukter er det blitt gravet i relativt liten utstrekning. Men på bakgrunn av de store ødeleggelser som er blitt registrert i den utgravde del av tomten, er det lite sannsynlig at en enda mer omfattende undersøkelse ville ha kunnet gi flere opplysninger om kirkebyggets historie. Det er således mer enn tvilsomt om arkeologien vil kunne fortelle noe om de trefløybygget (den utvidede del av skipet, våpenhus og beinhus) som var blitt føyd til kirken i etterreformatorisk tid.

Enkelte steder i de utgravde feltene er det blitt funnet rester av kulturlag som må ha blitt til før kirken ble reist. Disse lagene ble imidlertid ikke gransket ettersom dette ville ha ført til en sprenging av de økonomiske og tidsmessige rammer som var blitt trukket opp for undersøkelsen. På den annen side var de registrerte funn så vidt ødelagt av senere aktivitet at det er et spørsmål om de ville ha kunnet gi fra seg så svært mye informasjon.

Det er likevel åpenbart at en vil kunne innhente supplerende opplysninger om kirkestedets forhistorie dersom en senere vil gå til en totalutgravning av hele kirketomten, og for å

lette arbeidet for eventuelle fremtidige utgravere ble en vesentlig del av det utgravde areal tildekket med plast før løsmassene ble fylt tilbake i feltene. Ertertiden skulle derfor ha de beste muligheter til å kunne bestemme hvor dypt vi har gravet på ethvert sted.

Ved kirkerivningen i 1847/49 ser det ut til at en har brutt vekk veggoppmuringen helt ned til og med sokkelnivået slik at bare selve fundamentet ble tilbake i jorden. I den østre kant av fundamentet for korets østvegg ligger det likevel en del flate heller som nok kan oppfattes som deler av den ytre sokkelen, og her ser det ut til at sokkelskiftet og noen få steiner i veggens ytterliv er blitt spart.

Etter at kirken var blitt revet, er det tydelig at rivningsmassene er blitt planert ut over tuften og fundamentene slik at alle spor av kirken ble utslettet. Deretter ble tomten trukket inn i kirkegårdsområdet, og i tiden fram til 1878 ble den fylt med graver. De ble nedsatt i tette påfølgende rekker uten noe mellomrom mellom de enkelte kistene, og da disse gravene er gravet ned til et lavere nivå enn fundamentenes underkant, førte denne gravleggelsesvirksomheten til en systematisk ødeleggelse av alle de bygningsrester som var blitt tilbake i 1847/49. Samtidig ble også alle eldre kulturlag ødelagt.

Ved en ren tilfeldighet er likevel 5 fundamentpartier blitt bevart. Det største av dem utgjøres av 7 m av fundamentet for skipets vestvegg og 4 m av fundamentet for skipets sydvegg inklusive hele fundamentet for kirkens SV hjørne. Dessuten er det bevart 3 mindre usammenhengende partier av fundamentet for skipets nordvegg, og endelig er det bevart 6 m av den ytre fundamentflukten i korets østvegg inklusive fundamentet for korets ytre SØ hjørne.

Den bevarte del av fundamentene er oppbygget av åkerstein med jordmellomlegg mellom steinene. De har 3 - 4 skift i høyden, og steinene er av temmelig varierende størrelse, men fundamenteringen har ikke vært gravet ned i den faste undergrunnen slik det ellers er vanlig. I stedet er den blitt lagt i en grunn grøft som har vært ført ned til overkant av naturbakken. Fundamentenes bunn-nivå ligger derfor kun 0,5 - 0,8 m under dagens torvdekke, og det forbauser ikke at fundamentsvikt kom til å framkalle stadige sprekkdannelser i murene i nyere tid. (Se f.eks. I. Bjåstad : Soga om Hareid og Ulstein I, Ålesund

1970 s. 268 ff. og s. 473 ff.).

Ved en gitt anledning - formodentlig på 1700-tallet (Se Bjåstad op. cit. s. 475), har man forsøkt å forsterke fundamentet for kirkens vestvegg. Mesteparten av fundamentets ytterflukt er da blitt ommurt, og samtidig er det blitt lagt en ekstra rekke med store steiner vestenfor den opprinnelige fundamentflukten. Ved disse reparasjonsarbeidene har man benyttet seg av en mørtel som i alt vesentlig har bestått av leire. I tilknytning til dette kan det nevnes at det finnes flere helt forskjellige typer kalkmørtel i rivningsmassene, og dette bør en vel helst sette i sammenheng med andre tilsvarende reparasjoner av bygningen. En skal imidlertid ikke se bort fra at man her kan ha et vitnesbyrd om at kirken er blitt oppført i flere trinn.

Fundamentene for skipets vest- og sydvegg har vært 2,2 - 2,5 m brede, og fundamentene for skipets nordvegg ser ut til å ha hatt en tilsvarende dimensjonering. Korets fundamenter kan ha vært litt smalere, men det er vanskelig å fastslå bredden mer nøyaktig. Veggtykkelsene i kor og skip er unndradd sikker bestemmelse, men ut fra fundamentbredden må en vente seg at veggene har vært 1,5 - 1,8 m tykke. Bygningens utvendige lengde i fundamentnivå (målt i lengdeaksen) er 18,0 m, og skipets utvendige bredde i fundamentnivå (målt langs vestveggs indre flukt) er 10,2 m. Andre mål kan ikke bli entydig bestemt, og når det gjelder korets dimensjoner, henvises det til rekonstruksjonsskissen. Der framkommer det også at kirkens grunnplan må ha vært noe vinkelskjev og uregelmessig.

Blant den stein som nå ligger i kirkegårdsmuren, finnes det en rekke marmorblokker som viser at kirken har vært utstyrt med hjørner og innfatninger av huggen stein. Men det finnes ikke spor av profilering på noen av disse steinene, og arkitekturen synes å ha vært preget av den aller største enkelhet, noe som også samsvarer med det som blir fortalt i de skriftlige kilder. (Se f.eks. H. Ström : *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Söndmör II*, Sorö 1766 s. 396 f.).

For övrig kan den litt ufullkomne fundamenteringsteknikk og den noe vinkelskjeve grunnplan tyde på at kirken er blitt reist av folk som ikke har vært helt fortrolige med å bygge i stein. Det er likevel vanskelig å uttale seg mer presis om bygningens alder og arkitektur all den tid ödeleggelsene er så vidt omfattende som tilfellet er. Men ut fra de data som fore-

ligger må en kunne antyde at kirken er blitt oppført en gang på 1100-tallet, og så vel kirkens beliggenhet som dens beskjedne størrelse synes å tilsi at den er blitt bygget som högendeskirke for den stormann som satt på Ulsteingården.

Kirken er blitt reist på en morenerygg som faller bratt av mot elveløpet nord for kirkegården, og to steder under fundamentene finnes det rester av eldre nedgravninger i auren. De er steinfylte, og de befinner seg under det østre og det midtre av de partier som er blitt levnet av fundamentet for skipets nordvegg. Men da det ikke ble gjort noe forsøk på å granske disse nedgravningene, er det uvisst om en her står overfor stolpehull fra en eldre trekirke, eller om en er kommet i kontakt med graver tilhørende en slik bygning, eller om en eventuelt står overfor nedgravninger forårsaket av rent profane aktiviteter.

De to nedgravningene er likevel ikke de eneste spor av eldre aktivitet på tomten. I tillegg er det påvist at det ligger et mørkt jordlag av 20 - 40 cm tykkelse mellom naturbakken og det underste skift i fundamentet for korets SÖ hjørne, og ellers finnes det et tynt og utflytende sot- og askelag i toppen av de ganske få aurbankene som står igjen mellom de moderne gravene. Men da det ikke lar seg gjøre å relatere de spredte sotforekomstene hverken til nedgravningene eller til det nevnte jordlaget, er det umulig å trekke noe helt bestemt ut av de foreliggende data.

Gravningen ga visse gjenstandsfunn, blant annet ble det funnet en del av en stekerist, to kleberkarfragmenter og et stykke av et bryne. Disse tingene ble alle funnet i omkastede gravmasser i nærheten av de omtalte nedgravningene, og det er rimelig å tenke seg at gjenstandene kan ha ligget i gamle urørte kulturlag som først er blitt ødelagt den gang da en grov de nyere gravene.

Hvis dette er tilfelle, vil det være nærliggende å sette nedgravningene i forbindelse med ikke-kirkelige aktiviteter, og ettersom kirken lå i umiddelbar tilknytning til gamletunet på Ulstein, kunne en gjette på at det kan ha stått et hus på tomten før kirken ble bygget. Men noe sikkert belegg for en slik tanke finnes det ikke, og når det gjelder de nevnte gjenstandene, vil en ikke kunne se bort fra at de kan ha kommet inn på kirkegårdsområdet etter at kirken var blitt revet. Dette er likevel en lite sannsynlig løsning, og inntil man kan bevise det motsatte,

faller det mest naturlig å anta at stedet må ha hatt en fortid som profan byggegrunn.

En hovedgruppe blant gjenstandsfunnene blir utgjort av myntene. Det ble funnet i alt 30 stykker, hvorav de fleste er skillinger fra 1600 og 1700-årene. De fleste myntene kom for dagen inne i skipets SV hjørne, innen et meget begrenset område som ikke var blitt ødelagt av de moderne gravene, og de ble funnet dels over, dels under restene av et gulv. Under disse gulvrestene ble det også funnet spor av graver som må ha vært nedsatt inne i kirken en gang på 1600 - 1700-tallet.

De arkeologiske undersøkelser skal nå følges opp med en parklegging av det gamle kirkestedet. En bør da satse på å få markert omrisset av begge de to kirketuftene, og den mest hensiktsmessige markering synes her å være helleganger som blir lagt i nivå med gressmatten. Tuftene etter trekirken er enda synlige, og her skulle det ikke by på noen vansker å bestemme veggfluktenes forløp. Ved markeringen av middelalderkirken bør man kunne ta utgangspunkt i den rekonstruksjonsskissen som er vedlagt denne innberetningen, men da under den uttrykkelige forutsetning at skissen blir underkastet den nødvendige kontroll gjennom det skriftelige materialet.

For øvrig bør man foreta en lett oppfresing av kirkegårdsområdet, gjerne kombinert med tilkjøring av noe jord slik at hellegangene kan bli liggende på en noenlunde vannrett flate, og slik at det kan bli mulig å slå kirkegården med plenklipper. Det sistnevnte er umulig i dag, og derfor virker kirkestedet mer vanstelt enn den vel egentlig er. Men en må likevel avholde seg fra å bruke jordfreser innenfor det området som ble dekket av middelalderkirken og dens tilbygg. Dette vil i så fall fullbyrde ødeleggelsen av de bygningsrester og de jordlag som enda måtte ligge intakt.

Minnebautaen fra 1969 ble oppsatt på et tidspunkt da en ikke kjente middelalderkirkens virkelige beliggenhet, og uten at man visste det, kom man til å reise bautaen inne i den gamle kirketomten. Denne plasseringen er lite heldig ettersom bautaen vil komme til å stå tett inn til markeringen av skipets sydvegg. Det anbefales derfor at man flytter steinen til et annet og mer hensiktsmessig sted på kirkegården, og en brukbar løsning bør være å sette den opp i nærheten av nordre kirkegårdsmur rett overfor kirkegårdsporten.

Det er likevel Ulstein Rotaryklubb som nå må bestemme hvordan man vil gjøre seg nytte av de arkeologiske resultater, og så vidt undertegnede kjenner til, vil de videre planer for parkleggingen bli utarbeidet i samråd med kommunen, hvorpå de så vil bli framlagt for de respektive myndigheter til uttalelse.

Övre Ervik 22/11 - 1974,

Ole Egil Eide.

Forklaring til tegningene.

1. Kart over Ulstein i M.1:1000. Nord er oppover på kartet. En ser kirkegården med innlagt koordinatsystem. X-verdiene tiltar nedover på kartet. Y-verdiene tiltar mot høyre.
2. Plan over de utgravde områder. Öst er oppover på kartet. Krysspunktet ved övre papirkant har verdien 50x/70y.
3. Rekonstruksjon av kirken. Öst er oppover på kartet. Krysspunktet öst for koret har verdien 50x/70y. Ved utarbeidelsen av skissen er det tatt utgangspunkt i følgende forhold. 1. De bevarte fundamenter. De angir retningen på korets östvegg, skipets vestvegg og skipets nordvegg. 2. De skriftlige kilder. De angir at skipet skal ha målt 21 x 16 alen, og det siste tallet stemmer med den utvendige bredden. Ellers er det oppgitt at koret skal ha vært kvadratisk, og at det skal ha målt 11 x 11 alen. (Tallene er hentet fra Bjåstad op. cit. s. 274.). Når en skal forsöke å passe sammen alle disse data, må kirken ha sett ut omlag som på skissen. Retningen på skipet syd- og östvegg må en imidlertid fastsette etter eget skjönn.

3,1

10,5

5/27

7,3

12,5

90

5/35,37

3,5

5/17

8,9

10,6

12,3

12,4

12,5

14,1

14,1

12,1

89

5,1

6,5

9,5

11,4

13,9

5,0

Y=50

10

15

5/70

R A

4,1

6,0

14,5

16,1

Gamle kyrkegarden

5/24,25

15,9

Ulsteinelva

5,6

14,1

14,6

16,4

Gravhaug

8,9

5/9

Gravhaug

14,6

15,9

14,5

5/9

88

H: 14,971 m o. h.

16,4

6,1

7,5

5/47

5/57

5/47

10

87

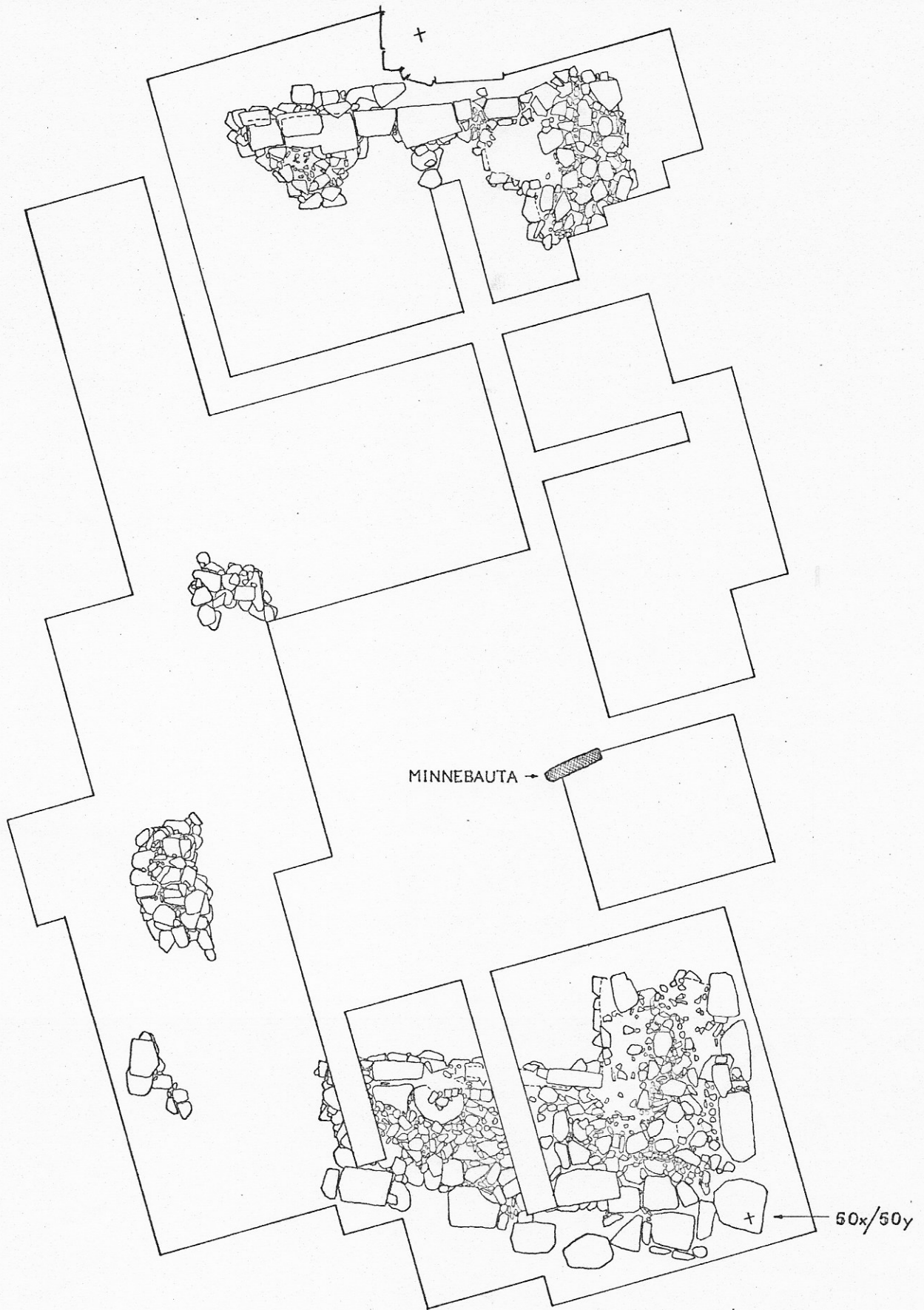
5/58

7,9

15

17,3

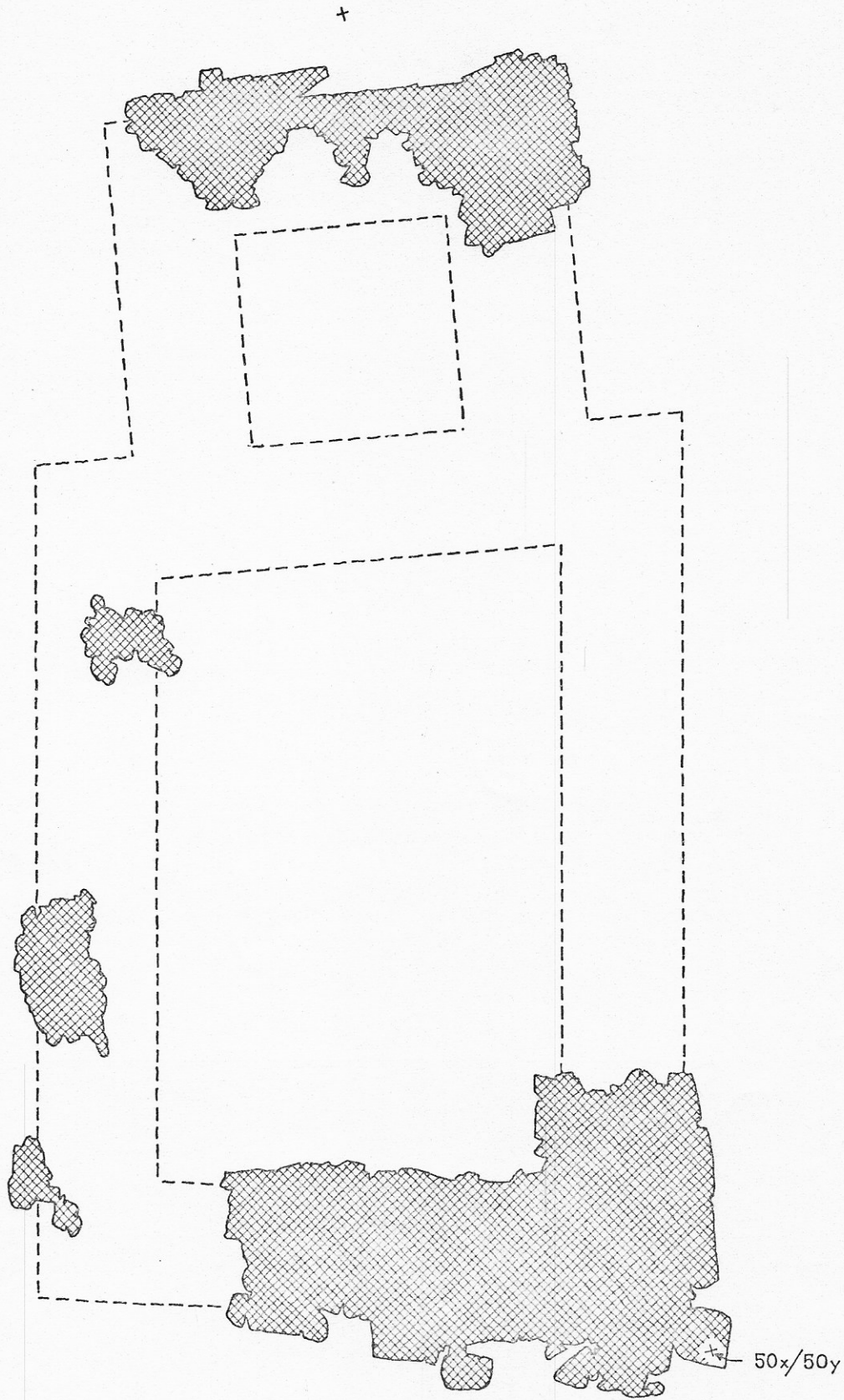
16,1

ULSTEIN GAMLE KIRKE.

DE BEVARTE FUNDAMENTPARTIER.

10m.

ULSTEIN GAMLE KIRKE.
REKONSTRUKSJONSFORSLAG.

10m.